

دگرگونی اقدامات غربیان در مطالعات شیعه‌پژوهی آنان؛ بررسی نمونه‌ها و آمارها

سیدقاسم رزاقی موسوی^۱

چکیده

پژوهش غربیان در باره شیعه، تحولات و دگرگونی‌هایی به همراه داشته است. این تحولات که به گونه‌های مختلف نمایان شده است، به صورت رسمی و آکادمیک با تأسیس مراکز و تقویت گروه‌های اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی در دانشگاه‌های مختلف غربی آغاز شد. تقویت مطالعات شیعی، تنوع موضوعات آن و انجام مطالعات میان‌رشته‌ای، در گسترش شیعه‌پژوهی غربیان و دگرگونی‌های آن مؤثر بوده است. از دیگر نمونه‌های دگرگونی که بیشتر در قالب خدمات پژوهشی صورت گرفته، می‌توان به موارد ذیل اشاره داشت:

تأسیس مراکز شیعه‌پژوهی، برگزاری نشست‌ها و همایش‌های شیعه‌پژوهی در این مراکز، شکل‌گیری ناشران اسلامی و شیعی همچون: انتشارات راتلج و اشگیت، انتشار کتاب‌هایی درباره شیعه و تدوین دائرةالمعارف‌های اسلامی با عناوین و مقالات شیعی.

واژگان کلیدی

شیعه‌پژوهی، مطالعات میان‌رشته‌ای، دائرةالمعارف‌ها، مراکز و مؤسسات شیعه‌پژوهی.

---

۱. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی: razzaghi838@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۰

مقدمه

با بررسی اجمالی مطالعات غربیان در باره شیعه، گسترش این مطالعات به لحاظ کمی در نیمه دوم قرن بیستم، امری غیرقابل انکار می‌نماید. مطالعات آکادمیک غربیان در باره اسلام و شیعه، از نیمه اول قرن هفدهم با تأسیس کرسی‌های زبان عربی در انگلستان و هلند آغاز شده و در قرون بعد، به صورت پراکنده ادامه یافت؛ اما مطالعات روشمند و مستمر در زمینه اسلام و مذاهب اسلامی از قرن بیستم آغاز شد و رویکرد خاورشناسان که تا قبل از این بیشتر غیر علمی (تشییری، استعماری یا سیاسی) بود، به رویکرد علمی همراه با بهره‌مندی از منابع شیعی، تغییر یافت. این مرحله، با کارهای ایگناز گلدزبهر یهودی (۱۹۲۱-۱۸۵۰م) اهل مجارستان، آغاز شده و با تحقیقات بعدی لوئی ماسینیون و هانری کربن در سوربن فرانسه و ردولف اشتروتمان و دونالدسن در آلمان ادامه یافت و بعد از انقلاب اسلامی ایران، توجه به شیعه دوازده امامی رشد یافت. تحولات اجتماعی و سیاسی در کشورهای جهان، تغییر الگوها و فرهنگ جهانی، ارتباطات گسترده و همه‌جانبه در عصر ارتباطات و تکنولوژی، مطالعات جدی‌تر و شناخت بیشتر کشورها را می‌طلبید. تأمین این ضرورت، گونه‌های مختلف مطالعات و تحولاتی در عرصه اقدامات شیعه‌پژوهی را موجب شد. با توجه به حجم گسترده اقدامات، می‌توان در یک دسته‌بندی کلی آن را به دو دسته: ۱. اقدامات علمی - پژوهشی و ۲. اقدامات مرتبط با خدمات پژوهشی، تقسیم نمود و از هر کدام نمونه‌هایی را معرفی کرد.

الف. اقدامات علمی - پژوهشی

۱. تقویت کرسی‌های اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی در دانشگاه‌ها

یکی از راه‌های دستیابی، شناخت بهتر شیعیان به صورت آکادمیک بود که مطالعه ابعاد مختلف اعتقادی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در آن صورت می‌گرفت. اساتید و شیعه‌پژوهان برجسته از کشورهای اروپایی و غیراروپایی، در موضوعات تخصصی شیعی به تدریس و معرفی شیعه به دانشجویان خود می‌پرداختند. پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها در موضوعات تخصصی انتخاب و هدایت می‌شد تا چرخه شناخت و معرفی شیعه در این مراکز، هرچه بهتر و کامل‌تر صورت گیرد. اما آنچه مایه تأسف است، عدم حضور عالمان شیعی در این مراکز و گروه‌های شیعه‌شناسی است تا حقیقت شیعه آن‌گونه که هست به جهانیان معرفی شود، نه آن‌گونه که اروپاییان می‌خواهند. این مشکل تا به امروز هم باقی است و حضور کم‌رنگ اندک

شیعیان حاضر در این مراکز علمی، جوابگوی نیازهای موجود نیست. اقدامات انجام شده از سوی اندیشمندان شیعی و مراکز اسلامی شیعی، جای تقدیر دارد؛ اما ضرورت انجام مطالعات بیشتر آثار غربیان و بررسی و نقد آنها از سوی اندیشمندان شیعه، ضرورتی انکارناپذیر است. فهرست برخی از این مراکز دانشگاهی دارای کرسی اسلام‌شناسی که به مطالعات شیعی نیز می‌پردازد، در کتاب «شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی‌زبان» اثر غلام احیاء حسینی معرفی شده که توسط مؤسسه شیعه‌شناسی منتشر شده است.

۲. تأسیس مؤسسات و مراکز علمی اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی

تأسیس مؤسسات و مراکز متعدد اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی در دانشگاه‌ها و مراکز علمی کشورهای مختلف اروپایی از دیگر راه‌های انجام مطالعات شیعی در غرب است که به دنبال بررسی جوامع شیعی و انجام مطالعات اجتماعی و فرهنگی شیعیان می‌باشند. معمولاً اکثر دانشگاه‌ها که در حوزه علوم انسانی یا ادیان فعالیت دارند، رشته یا گرایش اسلام و شیعه را در برنامه‌های خود داشته‌اند و از این‌رو، مرکزی مستقل درباره مطالعات اسلام تأسیس نموده یا در حد پایین‌تر، درسی مرتبط با آن ارائه می‌کنند. در ادامه برخی از مهم‌ترین این مراکز وابسته به دانشگاه‌های معتبر معرفی می‌شود.

۲-۱. مؤسسه مطالعات اسلام و خاورمیانه^۱

این مؤسسه که وابسته به «مدرسه دولتی و امور بین‌الملل»^۲ دانشگاه دورهام^۳ می‌باشد از پیشگامان مؤسسات آموزشی و پژوهشی درباره اسلام در لندن می‌باشد که در سال ۱۹۶۱م در مدرسه دولتی با هدف مطالعات منطقه‌ای به‌ویژه وضعیت معاصر کشورها، آموزش اسلام و حوزه‌های اجتماعی ادیان و مذاهب تأسیس شد. این مؤسسه، از مؤسسات برتر در زمینه مطالعات اسلامی و خاورمیانه در انگلستان می‌باشد که از گروه‌های تخصصی گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و... ترکیب یافته و در سطوح بالایی به پژوهش در زمینه اسلام و خاورمیانه می‌پردازد.

^۱. Institute for Middle Eastern and Islamic Studies (IMEIS).

^۲. the School of Government and International Affairs.

^۳. University OF Durham.

۲-۲. مؤسسه مطالعات اسلام و عرب^۱

این مؤسسه که با علامت اختصاری «IAIS» مشخص می‌شود، یکی از بهترین و معتبرترین مراکز علمی و آکادمیک در انگلستان است که به آموزش و پژوهش در حوزه‌ی وسیعی از کشورهای عرب، خاورمیانه و مطالعات اسلامی مشغول است. مؤسسه به زبان‌های عربی، فارسی و کردی در موضوعات متعدد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، مردم‌شناسی دینی، تاریخ و سایر موضوعات فعالیت داشته و هر موضوعی مربوط به دوره میانه اسلام تا دوره معاصر و کشورهای اسلامی را شامل می‌شود. مؤسسه از کشورهای مختلف جهان دانشجو جذب کرده و در مقاطع مختلف: کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا دانشجو می‌پذیرد. همچنین فارغ‌التحصیلان این مؤسسه موظف‌اند یک سال را برای پژوهش و آشنایی کامل با زبان عربی در یکی از کشورهای عرب‌زبان بگذرانند. ساختمان این مؤسسه در سال ۲۰۰۱م با شیوه خاص و مهیجی متناسب با مطالعات اسلامی طراحی و تکمیل شد و مرکزی برای دانش‌آموختگان این مرکز با امکانات کامل در نظر گرفته شد.

۲-۳. کالج اسلامی^۲

کالج اسلامی با هدف هماهنگی میان داشته‌های اصیل و کلاسیک و شیوه‌های جدید در سال ۱۹۹۸م در لندن تأسیس شد. این کالج، در صدد است با ارائه برنامه‌های جامع و شیوه‌های جدید به‌عنوان مرکز برجسته در زمینه مطالعات اسلامی تبدیل گردد. مرکز، بیش از ۲۰۰ اثر مهم در مطالعات اسلامی و یک مجله آکادمیک به نام «مطالعات اسلام شیعی»^۳ منتشر نموده است. این مرکز یکی از اندک مؤسسات اسلامی در غرب است که به‌عنوان مراکز مهم عام‌المنفعه به پژوهش و مطالعات اسلامی می‌پردازد. از برنامه‌ها و اهداف این مؤسسه، تربیت فارغ‌التحصیلان برای پژوهش در مطالعات اسلامی به‌ویژه موضوعاتی جدید و آینده اسلام است.

۲-۴. مرکز مطالعات تکثرگرایی اسلامی^۴

این مرکز، در سال ۲۰۰۴م در واشنگتن دی سی، با هدف مبارزه با اسلام‌گرایی که زندگی در جامعه آمریکا را توسط نظامی‌گری گروه‌های اسلامی، تهدید می‌کند، تأسیس شد. همچنین از

^۱. institute of Arab and Islamic Studies (IAIS).

^۲. College of London.

^۳. The Journal of Shi'a Islamic Studies ([ISSN](#)).

^۴. Center for Islamic Pluralism.

اهداف این مرکز، دفاع در برابر آینده اسلام در آمریکا، و آگاهی‌بخشی در این زمینه و چگونگی تعامل مسلمانان با غیرمسلمانان می‌باشد. فعالیت‌های این مرکز، به صورت عمومی در رادیو و تلویزیون، انتشار پژوهش‌ها و برگزاری کنفرانس‌هایی در زمینه‌های مختلف به‌ویژه درباره اسلام معتدل و تعامل آن با غرب می‌باشد. عمده این فعالیت‌ها در سایت این مرکز به آدرس www.islamicpluralism.org ارائه می‌شود.

۲-۵. مرکز تحقیقات استراتژیک^۱

این مرکز، همان‌طور که از عنوان آن مشخص است، با هدف پژوهش در مسائل سیاسی و موقعیت استراتژیک کشورها به‌ویژه کشورهای شیعی از جمله: ایران، سوریه، لبنان و دیگر کشورهای خاورمیانه و نقش آنان در سیاست جهانی و منطقه‌ای تأسیس شده است. تحولات چنددهه اخیر منطقه خاورمیانه، انقلاب اسلامی ایران، جنبش عراق، فعالیت حزب‌الله و انتفاضه فلسطین و... از حوزه‌های مورد پژوهش این مرکز می‌باشد. فعالیت این مرکز، در قالب برگزاری نشست‌ها، همایش‌های علمی و انتشار مقالات و کتب می‌باشد.

۲-۶. مرکز دین و جهان معاصر^۲

مرکز ادیان و جامعه معاصر، وابسته به دانشگاه لندن، مجموعه‌ای از پژوهشگران دین‌پژوه را شامل می‌شود که در موضوعات مختلف اجتماعی، سیاسی، تاریخی و مذهبی به پژوهش، تألیف و یا ایراد سخنرانی در مراکز علمی می‌پردازند. موضوع جایگاه دین و معنویت در سال‌های اخیر در جهان معاصر که به مهم‌ترین موضوع مورد توجه مراکز علمی و دانشگاه‌ها تبدیل شده است، مؤسسان مرکز را بر آن داشته تا با تحقیق در این زمینه، چالش‌های جدی این موضوع را بررسی نموده و پاسخی برای آن بیابند؛ چالش‌ها و موضوعاتی مانند: دین، جنسیت، طبیعت و هویت؛ رابطه میان مذهب و جنبش‌های سیاسی و نهادها؛ گفتگوها در باره جایگاه دین از طریق نهادهای قانونی؛ مذهب و کشمکش‌های سیاسی؛ مذهب شهروندی و توسعه اجتماعی؛ و موضوعات بیشماری که اندیشمندان و پژوهشگران از زوایای دید خود به آن پرداخته و دیدگاه‌های مختلفی عرضه می‌کنند. در این میان، مذهب شیعه با اندیشه سیاسی خاص خود که با ظهور انقلاب اسلامی ایران تجلی یافت، از اهمیت بیشتری برای این مرکز و پژوهشگران غربی برخوردار است.

^۱. Center for strategic research.

^۲. Centre for Religion and Contemporary Society.

۲-۷. انجمن انگلیسی مطالعات خاورمیانه^۱

این انجمن که با علامت اختصاری «BRISMES» شناخته می‌شود، در سال ۱۹۷۳م به منظور تشویق و ترغیب برای انجام تحقیقات در باره خاورمیانه در کشور انگلستان تأسیس شد. این مرکز که از حمایت‌های دولتی و دانشگاهی برخوردار است، محققان زیادی را جذب نموده و در تنظیم و تدوین برنامه‌های تحصیلات عالی در انگلستان نقش مشاوره‌ای مهمی دارد. با دیگر انجمن‌ها از جمله، «انجمن مطالعات خاورمیانه شمال آمریکا» در ارتباط بوده و به دلیل فعالیت‌های گسترده در سال ۲۰۰۷م موفق به اخذ جوایزی از «آکادمی انگلستان»^۲ شده است. بررسی تحولات کشورهای منطقه از جمله: ایران، سوریه، فلسطین و.. از جمله فعالیت‌های مهم سال‌های اخیر این انجمن بوده است.

۳. مراکز علمی - فرهنگی شیعیان

در این میان، نباید از نقش مراکز فرهنگی وابسته به مسلمانان و شیعیان غافل بود. اگرچه این مراکز وابسته به خود مسلمانان و شیعیان بوده و در نگاه اول از فعالیت غربیان به‌شمار نمی‌آید، اما باید توجه داشت این مراکز در محیط غربی توسط مسلمانان ساکن در غرب تأسیس شده و می‌تواند مورد استفاده غربی‌ها اعم از مسلمان و غیرمسلمان واقع شود و تأثیر خود را در فضای گسترش معرفی اسلام و شیعه و به‌نوعی شیعه‌پژوهی محل بحث این نوشتار، خواهد گذاشت. برخی از این مراکز و مؤسسات با اهداف مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، توسط شیعیان برای ایجاد ارتباطات بیشتر میان شیعیان، انجام فرائض مذهبی و اطلاع‌رسانی‌های لازم درباره مسائل اعتقادی و احکام فقهی و اجتماعی بنا شده‌اند. با وجود این مراکز، انجام تحقیقات گسترده در قالب پروژه‌های تحقیقی با اهداف سیاسی، اجتماعی و علمی، گسترش روزافزونی یافت. نتیجه تحقیقاتی که از سوی این مراکز، با انگیزه‌های مختلف و با هدف تأمین نیاز برای برنامه‌ریزی‌های کوتاه مدت و بلند مدت صورت می‌گرفت، شناخت بیشتر شیعه بود. فهرست برخی از این مراکز به قرار زیر می‌باشد:

^۱. British society for middle eastern studies.

^۲. British Academy.

۳-۱. مرکز مطالعات آکادمیک شیعی^۱

این مرکز که با علامت اختصاری «CASS» شناخته می‌شود، در سال ۲۰۰۹م با هدف بالابردن اعتبار و درجه پژوهش و مطالعات پژوهشگران معاصر و انجام پژوهش‌های منصفانه درباره شیعه تأسیس شد. این مرکز که وابسته به فدراسیون خوجه‌ها و در لندن مستقر می‌باشد، در تلاش است با انجام پژوهش‌های مفید به اعتبار بالایی در مقام مشورت برای مراکز، پژوهشگران و همچنین سیاستمداران برسد. بررسی وضعیت شیعیان در مناطق مختلف، برگزاری نشست‌ها و همایش‌های متعدد از مهم‌ترین فعالیت این مرکز می‌باشد. برخی از مهم‌ترین عناوین این همایش‌ها در سال ۲۰۱۲م عبارت‌اند از: جامعه شیعی در ایرلند، ۱۶ می ۲۰۱۲م؛ نکاتی در باره شیعه‌گرایی در اروپا، ۲۷ آوریل ۲۰۱۲م؛ پیدایش نجف جدید، مدرنیته و رهبران سنتی، ۸ فوریه ۲۰۱۲م؛ حوزه نجف در اوایل قرن بیستم، ۱۳ ژانویه ۲۰۱۲م؛ سلسله سمینارهای شیعه و مدرنیته، ژانویه- ژوئن ۲۰۱۲م.

۳-۲. مرکز مطالعات و پژوهش‌های اسلام شیعی^۲

این مرکز، مرکزی پژوهشی در باره عقاید شیعی است که با علامت اختصاری «CISS» شناخته می‌شود. «رستگاری بشریت و پژوهش‌هایی در باره سنت‌ها و عقاید اسلامی شیعی»، شعار این مرکز و بیانیه آرمانی آن به‌شمار می‌آید. از اهداف این مرکز، پژوهش در باره عقاید شیعه و مسائل جدید در دوره معاصر می‌باشد. نمایاندن تفاوت‌های عقاید شیعه با دیگر ادیان و سایر مردم از دیگر اهداف و برنامه‌های مرکز می‌باشد. اهداف اصلی در فعالیت‌های این مرکز در سایت آن، چنین معرفی شده است:

- تأسیس بزرگ‌ترین مرکز آکادمیک و انجمن‌های علمی در باره عقاید شیعی و ترویج آن؛
- پرورش و شناساندن اصالت‌ها و تفاوت‌ها در میان پژوهشگران شیعی؛
- حمایت آموزشی و مؤسسات خیریه برای عموم کاربران و استفاده‌کنندگان؛
- انجام فعالیت‌هایی برای هم‌کیشان و تنظیم برنامه‌های پژوهشی دوسویه.

^۱. the center for academic shia studies.

^۲. Center for islamic shia studies(ciss).

۳-۳. مرکز آموزش امام مهدی (عج)^۱

یکی از مراکز اجتماع شیعیان اثنی عشری شمال آمریکا می باشد که در رمضان المبارک سال ۱۴۲۴ق برابر با سال ۲۰۰۴م تأسیس شد. ساختمان این مرکز دارای دو سالن نسبتاً بزرگ برای آقایان با گنجایش حدود ۲۰۰ نفر و خانمها حدود ۱۵۰ نفر و یک سالن برای فرزندان می باشد. اگرچه این مرکز بیشتر جنبه فرهنگی دارد، اما برخی جلسات علمی نیز در آن برگزار می شود. نمونه ها و الگوهایی از آینده شیعه، راهنمایی برای نوشتن خواسته ها، برنامه سخنرانی های علمی شخصیت های مذهبی در موضوعات اعتقادی و اجتماعی و...، از جمله فعالیت های این مرکز می باشد.

۳-۴. مرکز اسلامی لندن^۲

متصدیان مرکز اسلامی در صفحه «درباره ما» سایت کالج با الهام از آیه ۱۳۶ سوره بقره، اعتقادات خود را چنین بیان می کنند: «بگویید: ما به خدا ایمان آورده ایم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و پیامبران از فرزندان او نازل گردید و [همچنین] آنچه به موسی و عیسی و پیامبران [دیگر] از طرف پروردگار داده شده است و در میان هیچ یک از آنها جدایی قائل نمی شویم و در برابر فرمان خدا، تسلیم هستیم [و تعصبات نژادی و اغراض شخصی، سبب نمی شود که بعضی را بپذیریم و بعضی را رها کنیم].»^۳

این مرکز، در دسامبر ۱۹۹۵م بنا نهاده شد و به صورت رسمی در نوامبر ۱۹۹۸م شروع به کار کرد و هماهنگ با دیگر مراکز اسلامی، امیدوار است برنامه معنوی مناسبی برای جوامع مسلمان در غرب فراهم آورد. از دیگر اهداف رسمی مرکز، تلاش صادقانه برای معرفی اسلام و عرضه آن است؛ به گونه ای که غیرمسلمانان نیز درک روشنی از اسلام به دست آورند. علاوه بر برنامه های فرهنگی و اجتماعی، برنامه های آموزشی این مرکز در دو بخش برای مسلمانان و غیرمسلمانان صورت می پذیرد. تلاش مرکز بر آن است که به بهترین شیوه و روش، اسلام معرفی شود و در این راستا، برای هر گروهی برنامه ریزی کرده اند.

^۱. Imam mahdi(as)Education Center.

^۲. Islamic Centre of England-London (ICEL).

^۳. بقره، آیه ۱۳۶: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ.»

۳-۵. مرکز مطالعات اسلامی شیعی^۱

این مرکز که به نام «مرکز مدرسه»^۲ نیز معروف است، تحت حمایت «جامعه اثنی‌عشری تورنتو»^۳ فعالیت می‌کند و مهم‌ترین هدف این مرکز آن‌گونه که در صفحه اول سایت آن آمده است، تلاش برای بهترین مرکز آموزش شیعه اثنی‌عشری شدن و ارائه برنامه‌های پویا، جدید، کاربردی در زندگی و مبتنی بر منابع و تعالیم جاویدان برای جامعه اسلامی آزاد می‌باشد.

۳-۶. مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن^۴

مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن در سال ۱۹۷۷م با هدف گردآوری مسلمانان و شیعیان برای انجام مطالعات بهتر و فهم کامل‌تر از دین اسلام تأسیس شد. این مرکز که از حمایت مالی خوبی برخوردار است، مهم‌ترین مرکز برای مطالعات فرقه اسماعیلیه از فرق شیعی به‌شمار می‌آید. به شیوه‌های مختلف پژوهشگران زیادی جذب نموده و آثار بی‌شماری در باره فرقه اسماعیلیه تدوین نموده است. مؤسسه مطالعات اسماعیلی که با هدف حفظ و روشن‌ساختن میراث تاریخی، ادبی و فلسفی تشیع به‌طور عام و سنت اسماعیلی به‌طور خاص پایه‌گذاری شد، طی چند سال اخیر، بسیاری از این تحقیقات را از طریق همکاری اعضای هیأت علمی مؤسسه با طیفی وسیع از دایرة‌المعارف‌ها به زبان‌های مختلف در دسترس قرار داده است.

از دیگر اقدامات این مؤسسه، همکاری‌های علمی با پژوهشگران است. مؤسسه هر ساله تعداد محدودی جایگاه پژوهشی به محققان میهمان اعطا می‌کند. دریافت‌کنندگان در زمینه‌هایی مشغول به کار می‌شوند که محل علاقه مؤسسه هستند. معمولاً محققان میهمان به اعضای هیأت علمی بخش تحقیقات علمی و انتشارات می‌پیوندند و نتایج تحقیقاتشان ممکن است نهایتاً چاپ و منتشر شود.

۳-۷. مرکز آن‌لاین آموزش شیعه^۵

مرکز آن‌لاین آموزش شیعه که در سال ۲۰۰۷م توسط مولانا تقی^۶ بنا نهاده شد، از مراکز پایه

^۱. Islamic shia study center(ISSC).

^۲. Centre Madrasah.

^۳. Islamic Shai Ithna-Asheri Jamaat of Toront.

^۴. The Institute of Ismaili Studies.

^۵. Onlin shia education center.

^۶. Moulana Taqi.

و مهم است و هدف آن، آموزش هدفمند و حفظ برنامه‌های آینده در سایه تعالیم اهل بیت علیهم‌السلام است. این مرکز، به منظور دستیابی آسان با معرفی تعالیم شیعی به شیوه‌ای درست، به صورت عمومی یا اختصاصی شروع به کار نموده است. آموزش شیعی مرکز آن‌لین شیعه، در هرروز و هرجا به سادگی قابل دسترسی است. خدشناسی و تجوید قرآن، از دروس پایه‌ای برای آشنایی با تعالیم شیعه است و به دنبال آن، مراحل تکمیلی اعتقادی ارائه می‌شود. اسلام، دین کاملی است و دستورالعمل‌هایی برای زندگی همراه با صلح و دوستی برای همه انسان‌ها در کنار هم دارد و اینترنت، یک شیوه مدرن برای درنوردیدن موانع است که در این مرکز برای استفاده مناسب از آن می‌توان یک جامعه مدرن همراه با صلح را به علاقه‌مندان هدیه داد.

۳-۸. مرکز آموزش اسلام شیعی^۱

این مرکز که با علامت اختصاری «S.I.E.C» شناخته می‌شود، ارائه‌دهنده برنامه‌های آموزشی برای تعطیلات آخر هفته در «مسجد دارالزینب» در آمریکا می‌باشد که هر هفته شنبه‌ها از ساعت ۱۰ تا ۱۳ و یکشنبه‌ها از ساعت ۱۱ تا ۱۳ برنامه آموزشی دارند.

۳-۹. مرکز اسلامی زینبیه آتلانتا^۲

این مرکز، در سال ۱۹۹۷م به منظور گردهم آمدن مسلمانان و انجام مناسب‌تر اعمال و شرایع دینی در آتلانتا به صورت مرکزی غیرانتفاعی تأسیس شد و محلی برای اجتماع مسلمانان آتلانتا گردید. در ۳۵ سال گذشته، رشد مطالعات اسلامی و شیعی به صورت محسوسی افزایش داشته و بخش مهمی از آموزش این مرکز در منزل شرکت‌کنندگان یا در مکان‌هایی که برای مرکز اجاره کردند، برگزار می‌شود. هدف اصلی این مرکز، آموزش یکسان و یکنواخت تعالیم اسلام و شیعه برای مسلمانان و غیرمسلمانان است.

با توجه به فراوانی مراکزی که در زمینه‌های مختلف درباره شیعه به فعالیت مشغول‌اند و برای جلوگیری از طولانی شدن مقاله در این قسمت، فقط عناوین برخی از این مراکز در پی می‌آید، از جمله مراکز شیعی جنوب کالیفرنیا^۳ که عبارت‌اند از: مسجد اهل البیت علیهم‌السلام^۴، مسجد

^۱. Shia Islamic Education Center.

^۲. zainabia islamic center AtlantaL.

^۳. Shia Centers in Southern California.

^۴. Ahlul-Beyt Mosque.

الزهراء عليها السلام،^۱ مرکز اسلامی باب العلم،^۲ مرکز اسلامی شهر دانش،^۳ جامعه اسلامی فاطیما،^۴ مرکز اسلامی حسینییه،^۵ انجمن ایرانیان مسلمان شمال آمریکا،^۶ مرکز آموزشی امامیه،^۷ جامعه اسلامی جعفریه،^۸ فدراسیون آموزش یاسین لس آنجلس،^۹ انجمن اسلامی زینبیه،^{۱۰} دفتر نمایندگی آیت‌الله سیستانی،^{۱۱} و برخی مراکز دیگر در سایر کشورها مانند: جامعه شیعه اثنی‌عشری تورنتو،^{۱۲} مرکز اسلامی رضوی،^{۱۳} مرکز اسلامی معصومین،^{۱۴} مرکز مطالعات اسلام شیعی،^{۱۵} مرکز مطالعات اسلام و روابط مسیحیان - مسلمانان،^{۱۶} مرکز جهان اسلام مدرن،^{۱۷} مرکز مطالعات فقه اسلامی دانشگاه هاوارد،^{۱۸} مرکز موشه‌دایان و دیگر مراکز مهم شیعه‌شناسی در دانشگاه‌های فلسطین اشغالی و بسیاری از مراکز اسلامی که اگرچه زمینه اصلی فعالیت آنها شیعه نیست، ولی به مناسبت از شیعه، به شکل‌های مختلف در آنها بحث می‌شود.

۴. اولویت‌بخشی به مطالعات میان رشته‌ای

آنچه که شیعه‌شناسی در غرب را با شیعه‌شناسی ما در جهان اسلام متمایز می‌کند، ماهیت روزافزون میان‌رشته‌ای در شیعه‌شناسی است؛ امری که چندان در ایران به آن توجه نمی‌شود.

^۱. Al-Zahra' Mosque.

^۲. Bab- ull- ellm Islamic Center.

^۳. City of Knowledge Islamic School/Center.

^۴. Fatima Islamic Society.

^۵. Husseinia Islamic Center.

^۶. I.M.A.N Iranian Muslim Association of North America.

^۷. Imamia Education Center.

^۸. Jafaria Islamic Society.

^۹. Yaseen Education Foundation-Los Angeles.

^{۱۰}. Zainabia Islamic Society.

^{۱۱}. The Representative of Ayatollah Sistani in Southern California.

^{۱۲}. Islamic Shai Ithna-Asheri Jamaat of Toront.

^{۱۳}. Razavi Islamic Centre.

^{۱۴}. Masumeen Islamic Centerl

^{۱۵}. Islamic shia study center(ISSC).

^{۱۶}. The Center for The Study Islam and Cristian- Muslim Relations(CSIS).

^{۱۷}. The Modern Islamic World.

^{۱۸}. The Center for Islamic Legal Studies.

توجه به مسائل اجتماعی، سیاسی و مردم‌شناسی شیعه و حتی توجه به مسائل ریز اعتقادی و احکام فقهی، نشان از اهتمام کامل غربیان به شناخت کامل‌تر شیعیان دارد؛ امری که تا به امروز ادامه داشته و دارد. در کنار این نکته، حضور پررنگ اسلام‌شناس‌هایی است که بیشتر روی موضوع قرآن و اندیشه قرآنی کار کرده‌اند. آندرو ریپین و کالین ترنر هم ویراستار مجموعه قرآن انتشارات راتلج است و هم یکی از دو ویراستار مجموعه شیعه‌شناسی راتلج. فهرست پژوهش‌های غربیان، نشست‌ها و همایش‌ها، پُر از عناوین میان‌رشته‌ای است.

۵. مطالعات شیعی در دانشگاه‌های رژیم اشغالگر فلسطین

پیروزی انقلاب اسلامی و رخدادهای بعدی ناشی از این تحول، تأثیر جدی بر مطالعات تشیع نهاد و مطالعات شیعی به عنوان یکی از حوزه‌های جذاب مورد توجه قرار گرفت. این مطالعات با یک پدیده جدید نیز روبرو شد و آن، توجه محققان فلسطین اشغالی به مسائل تشیع بود که اینک به مشکل جدی برای اسرائیل بدل شده است. مطالعات شیعه‌شناسی در مراکز تحقیقی فلسطین اشغالی در سه دهه اخیر باتوجه به شدت یافتن درگیری با شیعیان لبنان و نقش جدی ایران در تحولات سیاسی منطقه، با محوریت آسیب‌شناسی شیعه آغاز شده است و محققان متعددی چون اتان کلبیگ، مایر مخائیل براشر، خالد سنداوی، آریه کوفسکی، یارون فرید من، گیتا یافه، مایر لیتواک و قیس فرو را می‌توان نام برد^۱ که هر کدام جنبه‌هایی از تاریخ تشیع و جریان‌های حاشیه‌ای امامیه را با رویکرد آسیب‌شناسی تشیع مورد تحقیق قرار داده‌اند که البته به دلیل پیش فرض آنها در مطالعات خود که به قصد آسیب‌شناسی تشیع بوده، باعث تنزل سطح تحقیقات این افراد شده است؛ اما توجه به ساختار تحقیقات در غرب و جایگاه‌یابی این محققان، باعث رواج و توجه به تحقیقات این افراد شده است.

ب. فعالیت‌های مربوط به خدمات پژوهشی

۱. برگزاری کنفرانس‌ها، همایش‌ها و نشست‌های علمی

مراکز علمی و مؤسسات اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی از دیگر اقدامات غربیان برای شناخت بهتر شیعه بود. نگاه اجمالی به عناوین و محتوای مقالات و سخنرانی‌های این همایش‌ها، نمایانگر

^۱. رحمتی، محمدکاظم، «انقلاب اسلامی و مسأله فلسطین: نکاتی درباره مطالعات اسلامی در فلسطین اشغالی (۲)»؛ شیعه‌شناسی در فلسطین اشغالی»، مجله پانزده خرداد، زمستان ۱۳۸۶، شماره ۱۴.

تحولاتی عمیق هم در کمیت و تعداد آن و هم در موضوع همایش‌هاست. اگر تا قبل از انقلاب اسلامی، موضوعات کلی تشیع و مباحث مربوط به تاریخ تشیع در اندک همایش‌های برگزار شده، مورد بررسی شیعه‌پژوهان قرار می‌گرفت، در همایش‌های برگزار شده بعد از انقلاب، موضوعات جزئی و تخصصی‌تر مربوط به مسائل اجتماعی و سیاسی اسلام و شیعه مورد بررسی قرار گرفته است. در اولین کنفرانس اختصاصی مربوط به تشیع که در سال ۱۹۶۸م در استراسبورگ برگزار شد، با حضور دو اندیشمند و محقق شیعی همراه بود. دکتر سیدحسین نصر از تهران به خاطر آثار متعددش درباره تشیع و تصوف و امام موسی صدر رهبر شیعیان لبنان که مقاله‌ای به عربی درباره جامعه شیعیان لبنان و سوریه قرائت کرد، در این کنفرانس حضور داشتند.^۱

آنچه از عناوین موضوع سخنرانی‌های این کنفرانس به دست می‌آید، شیعه‌پژوهان غربی بیشتر به دنبال شناخت اصل شیعه، تصوف، فقه و اصول فقه شیعه و مقایسه آن با فرقه‌های دیگر مانند معتزله و بعضاً دولت‌های شیعی مانند صفویه بودند. اما عناوین و موضوعات همایش‌ها و کنفرانس‌های برگزار شده بعد از انقلاب در سه دهه اخیر، نشان می‌دهد که ماهیتی کاملاً تخصصی همراه با بررسی موضوعات جزئی، بین رشته‌ای و کاربردی در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی دارند. در ادامه، به‌عنوان نمونه، عناوین برخی از کنفرانس‌ها همراه با ذکر مرکز برگزارکننده آن ذکر می‌شود:

- دانشگاه ملی استرالیا:^۲ راه‌هایی برای پایین‌آورد تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران؛^۳ علمای سیاسی مجتهد: نهضت العلماء ۱۹۵۲-۱۹۶۷م (تحلیل‌های سیاسی از دانشوران مسلمان: تاریخ نهضت العلماء)؛^۴ انحطاط در انقلاب اسلامی ایران (۱۹۷۲-۲۰۰۰م)؛

^۱. نصر، سیدحسین، «گزارشی از اولین مجمع علمی درباره شیعه در مغرب زمین»، مجله معارف اسلامی، تیر ۱۳۴۷ شماره ۶. این کنفرانس توسط دانشگاه استرازبورگ با همکاری مؤسسه تحقیقات اسلامی دانشگاه سوربن و مرکز تحقیقات اسلامی دانشگاه استرازبورگ از ۶ تا ۹ ماه مه ۱۹۶۸ تشکیل شد که در آن معروف‌ترین اسلام‌شناسان فرانسه و چند تن از دانشمندان کشورهای دیگر شرکت داشتند. جلسات مجمع منحصر به دانشمندان مدعو بوده، ورود اشخاص متفرقه ممنوع بود تا در محیطی خصوصی‌تر و آزاد، بتوان به بحث و مذاکره درباره هریک از سخنرانی‌ها پرداخت.

^۲. Australian National University.

^۳. The Path to Below Replacement Fertility in the Islamic Republic of Iran.

^۴. Itjihad Politik Ulama: Sejarah Nahdlatul Ulama 1952-1967 [The Political Interpretation of Islamic Scholars: A History of Nahdlatul Ulama.

- دانشگاه بریستول:^۱ تمایز تاریخ و زبانی میان شیعه و سنی؛^۲ اختلافات عمیق میان جوامع شیعی و سنی ایران و عراق؛^۳
- دانشگاه کمبریج؛^۴ سیاست، ایمان و عقل؛^۵ رهبری سیاست‌ها؛ تاریخی و نظری؛^۶
- دانشگاه تگزاس؛^۷ تقسیمات جهان اسلام (شیعه و سنی)؛^۸ کشمکش میان شیعه و سنی در خاورمیانه؛^۹ چگونه عراق بزرگ شد؟^{۱۰}
- دانشگاه حیفا؛^{۱۱} شیعه در کویت در حال گسترش؛^{۱۲} عراق گذشته و حال؛^{۱۳} کردها، شیعیان یا سنی‌های عراق: تاریخ کشمکش‌های هویتی^{۱۴} عراق ۲۰۰۹م: برخی اندیشه‌ها در باره حکومت؛^{۱۵} نهضت حزب‌الله: نبرد سیاسی برای وفاداری به شیعیان لبنان؛^{۱۶} عراق امروز: وحدت یا پراکندگی؛^{۱۷} امیدواری و سیاست‌های ممنوعیت اسلامی در استرالیا؛^{۱۸}
- دانشگاه ملبورن؛^{۱۹} شریعت و کثرت‌گرایی قانونی؛^۱

---

^۱.University of Bristol.

^۲. the historical, the linguistic differences between the Sunnis and Shias.

^۳. There are deep divides within Iran, Iraq, Sunni and Shia communities.

^۴. university of Camberidg.

^۵. Politics, Faith, and Reason: Third Cambridge Graduate Conference in Political Thought and Intellectual History University of Cambridge, 15-16 March 2010.

^۶. The Idea of Politics: History and Theory 16 - 17 March 2009.

^۷. The University of Texas at Austin.

^۸. World - Muslim Distribution (Sunni and Shia) 1995.

^۹. Tensions between the Sunni and Shiite Muslims in the Middle East.

^{۱۰}. How Big is Iraq? Ethnoreligious Groups (Radio Free Europe/Radio Liberty).

^{۱۱}. University of Haifa.

^{۱۲}. Shi'is in Kuwait: Toward Growing ...haifa.ac.il 21 Dec 2005.

^{۱۳}. Iraq - Past & Present/ An International Conference (2007)...haifa.ac.il .

^{۱۴}. The Kurds, the Shi'a and the Sunnis of Iraq: A History of the Clash of Identities.

^{۱۵}. Iraq 2009: Some Thoughts about the State ...haifa.ac.il 1 Sep 2009.

^{۱۶}. Hizballah Rising: The Political Battle for the Loyalty of the Shi'a of Lebanon // March 24, 2005haifa.ac.il.

^{۱۷}. Iraq Today: Between Unity and Disintegration.

^{۱۸}. The hopeful and exclusionary politics of Islam in Australia// April 29 2010.

^{۱۹}. The University of Melbourne.

- دانشگاه میامی:^۲ تقیه شیعه امامی و اسماعیلی و تحصیلات مذهبی؛^۳ ستیزه و ناسازگاری شیعه و سنی در بخارا ۱۹۱۰م؛^۴

- مرکز مطالعات آکادمیک شیعه:^۵ جامعه شیعه در ایرلند؛^۶ نکاتی درباره شیعیان اروپا؛^۷ ظهور نجف جدید: مدرنیته و رهبران سنتی؛^۸ حوزه نجف در اوایل قرن بیستم؛^۹

برخی نشست‌های دیگر مانند: سلسله نشست‌های بنیاد ایران‌شناسی؛^{۱۰} سمینار هنر و فرهنگ مادی تشیع ایرانی / دانشگاه آکسفورد انگلستان (۷-۸ جولای ۲۰۰۶م؛ ۱۶-۱۷ تیر ۱۳۸۵ش)؛ هشتمین کنفرانس سالیانه خاورمیانه: تجدید حیات تشیع / دانشگاه سانتا باربارا کالیفرنیا (۲۵ مارس ۲۰۰۶م) با محورهای: تشیع و سیاست، تشیع و مشق سیاست، تشیع و رفتار مذهبی، تشیع و تاریخ؛ احزاب مذهبی شیعه و آینده عراق / مرکز دانشگاه هیگنز (چهارشنبه ۱۵ مارس ۲۰۰۶م) و نمونه‌های بی‌شمار دیگر.

حضور اندیشمندان شیعی در این کنفرانس‌ها به منظور معرفی صحیح شیعه، پاسخ به شبهات و برطرف ساختن اشتباهات موجود در مطالعات غربیان و تغییر نگاه آنان ضروری و بسیار اثرگذار است.

^۱. 7 July 2010 - Sharī'ah and Legal Pluralism: One day conference // Wed 7 Jul 2010.

^۲. University of Miami.

^۳. The Shia Imami Ismaili Tariqah and Religious Education Board// www.cess.muohio.edu/2009.

^۴. Sunni-Shia Conflict in Bukhara in 1910: A Tatar Perspective/CESS 4th Annual Conference- www.cess.muohio.edu/2003.

^۵. The Centre for Academic Shi'a Studies(CASS).

^۶. The Shi'a Community in Ireland// 16/May/2012.

^۷. Notes on European Shiism// 27/April/2012.

^۸. The Dawn of 'New' Najaf: Modernity vs. Traditional Leadership/8/February/2012.

^۹. The Hawza of Najaf in the Early 20th Century// 13/January/2012.

^{۱۰}. روزنامه شرق، سال سوم، شماره ۷۵۴، دوشنبه ۱۸ اردیبهشت ۱۳۸۵. برخی از موضوعات همایش، عبارت بود از: بازتاب انقلاب مشروطه بر تاریخ ایران مدرن؛ چشم اندازها و مشکلات دموکراسی در ایران، عباس میلانی؛ زنان ایران، اسیر بین استبدادهای مذهبی و سکولار؛ اندیشه سیاسی شیعه و چالش دموکراسی: از مشروطه‌گرایی آخوند تا جمهوریت خمینی(ره).

۲. شکل‌گیری ناشران مطالعات اسلامی و شیعی

از مجموع ناشران بی‌شمار در کشورهای غربی، برخی از ناشران به انتشار مطالعات مربوط به اسلام و فرقه‌های گوناگون آن می‌پردازند که برخی از مهم‌ترین آنها، انتشارات راتلج، اشگیت، کرزن و بریل می‌باشد که به صورت هدفمند و همراه با برنامه‌ریزی دقیق، اقدام به انتشار مطالعات اسلامی می‌نمایند، از جمله دو نمونه زیر:

- انتشارات اشگیت طرحی را به سر ویراستاری لورنس کنراد، استاد مطالعات اسلامی در دانشگاه هامبورگ، در دست انجام دارد که هدف آن انتشار مجموعه‌ای چهل و هشت جلدی درباره فرهنگ و تمدن اسلامی در قرون اولیه (۶۰۰-۹۵۰) است که مشتمل بر انتشار مجدد برخی آثار تألیف‌شده خاورشناسان در سده اخیر است و به زبان انگلیسی منتشر می‌شود. در سال ۲۰۰۲م مجموعه مقالاتی در یک مجلد با نام تشیع به ویراستاری اتان کلبرگ به‌عنوان مجلد سی و سوم مجموعه «شکل‌گیری آغازین جهان اسلام» در انتشارات اشگیت منتشر شده بود. این مجموعه، شامل ۱۷ مقاله تحت عناوین کلی امامیه، غلات، زیدیه، اسماعیلیه و عباسیان است.

- انتشارات راتلج از میان ۴۲ عنوان زیرمجموعه «مطالعات دینی» خود، هشت زیرمجموعه را به مطالعات اسلامی اختصاص داده است، که عبارت‌اند از: مجموعه مطالعات اسلامی، افق‌های جدید در مطالعات اسلامی، مفاهیم نقادانه در مطالعات اسلامی، تاریخ و جامعه در جهان اسلام، مجموعه تصوف، مطالعات راتلج در باب اسلام سیاسی، پیشنهادهای راتلج برای مطالعات مربوط به خاورمیانه و اسلام، خاورمیانه جدید و مجموعه جهان اسلام.

مجموعه «مفاهیم نقادانه در مطالعات اسلامی»، شامل منتخبی از مهم‌ترین مقالات در باب مفاهیم اساسی مربوط به اسلام است که تاکنون ۸ دوره کتاب، چاپ و منتشر شده است. از جمله جدیدترین عناوین این مجموعه، دوره چهارم جلدی «تشیع» به ویراستاری پاول لوفت و کالین ترنر است که در سال ۲۰۰۸م منتشر شد. این مجموعه در حجمی بالغ بر حدود ۱۶۰۰ صفحه مشتمل بر ۷۵ مقاله است همراه مقدمه‌ای در معرفی مجلدات چهارگانه کتاب و نمایه تاریخی مقالات. نخستین مقاله کتاب که به‌عنوان درآمد، در مجلد نخست آمده است، مقاله ویلفرد مادلونگ و در واقع، مقدمه کتاب جانشینی محمد ﷺ وی است.

مجلد نخست این مجموعه، شامل ۱۹ مقاله تحت عنوان کلی «خاستگاه‌ها و وحی» است. مقالات این مجلد که بیشتر بر بررسی ظهور و نقطه‌های عطف تاریخ سیاسی و اجتماعی تشیع و به‌خصوص تشیع امامی متمرکز است، شامل این موضوعات است: دوران خلافت علی بن ابی‌طالب،

نقش امام حسین و اهمیت واقعه کربلا، اهمیت امام جعفر صادق، امام غائب، شیعه در زمان بنی‌امیه، بنی‌عباس، مغولان و صفویه، شیعیان زیدی، اسماعیلیان نخستین، شیخیه و بهائیه، مفهوم اثنی‌عشریه، حکومت فاطمیان، حوزه نجف اشرف، مهاجرت علمای جبل عامل به ایران، نزاع اخباریان و اصولیان، شیعیان ایران، عربستان و آسیای جنوبی. مهم‌ترین نویسندگان این مجلد عبارت‌اند از: ویلفرد مادلونگ، مونتگمری وات، هاینس هالم، فرهاد دفتری، اتان کلب‌رگ، سعید امیر ارجمند، آلبرت حورانی، اندرو نیومن، حامد الگار و دیوید پینولت.

مجلد دوم این مجموعه، شامل ۱۶ مقاله تحت عنوان کلی «کلام و فلسفه» است. مقالات این مجلد که در باب موضوعات کلامی و فلسفی تشیع و تمایز آن از آرای اهل سنت است، شامل این موضوعات است: خداشناسی، امام‌شناسی، مسئله تحریف قرآن، تفاسیر شیعی قرآن، مخالفت با تصوف، نظریات اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی، علامه حلی و کلام معتزلی شیعه، میرداماد و تأسیس مکتب اصفهان، تعالیم ملاصدرا، حزب‌الله لبنان و شهادت. مهم‌ترین نویسندگان این مجلد عبارت‌اند از: هانری کربن، علامه طباطبایی، عبدالعزیز ساشادینا، مارتین مک‌دموت، ویلفرد مادلونگ، زابینه اشمیتکه، عباس مهاجرانی، حمید دباشی، سیدحسین نصر، محمدعلی امیرمعزی و نصرالله پورجوادی.

مجلد سوم این مجموعه، شامل ۱۹ مقاله تحت عنوان کلی «قانون، آداب و مناسک» شامل این موضوعات است: نظریه شیعه دوازده‌امامی در باب مرجعیت سیاسی و فقهی، گسترش نظریه شیعه امامی در باب جهاد، نظریه اجتهاد در فقه شیعه، جواز متعه، پرداخت خمس و زکات، تقیه، تقلید، خاستگاه‌های احادیث شیعی، نظر شیعه در باب پیامبران، نظر علما در باب نحوه عزاداری ایام محرم، خوارق عادات، و نیایش. مهم‌ترین نویسندگان این مجلد عبارت‌اند از: اتان کلب‌رگ، اری روبین، ویلفرد مادلونگ، ورنر ایند، نورمن کالدر، محسن کدیور، ران باکلی، رابرت گلیو، لن کلارک و کالین ترنر.

مجلد چهارم این مجموعه، شامل ۲۱ مقاله تحت عنوان کلی «تشیع، دولت و حکومت» است که به پیدایش و گسترش نظریه‌های مربوط به حکومت تا زمان حاضر می‌پردازد و شامل این موضوعات است: تأسیس حکومت اسلامی، فدائیان اسماعیلی، فقه شیعه در جمهوری اسلامی ایران، بنیادگرایی، نهاد مرجعیت در تشیع، ولایت فقیه، سیاست و حکومت در نظر شیخ محمد احسائی، محمدباقر صدر، امام خمینی، آیت‌الله طالقانی، صالحی نجف‌آبادی، علی شریعتی، مرتضی مطهری، محمد مجتهد شبستری، عبدالکریم سروش و محسن کدیور، سکولاریسم،

حزب‌الله لبنان و تروریسم. مهم‌ترین نویسندگان این مجلد عبارت‌اند از: آن لمپتون، امام خمینی، نورمن کالدر، فرهاد کاظمی، شاهروق اخوی، ونسا مارتین، سعید امیر ارجمند، شهلا حائری، طالب عزیز، اوان زیگل، مرتضی مطهری، چارلز کورزمن، محمود صدری و مونا حرب. مقالات این مجموعه جز معدودی که به زبان فرانسه است، همه به زبان انگلیسی است و چنان‌که از عناوین برخی از نویسندگان برمی‌آید، پاره‌ای نیز از زبان فارسی به انگلیسی ترجمه شده است. قدیمی‌ترین مقاله متعلق به خانم لمپتون است که در سال ۱۹۵۶م درباره نظریه حکومت ایرانی در مجله استادیای اسلامیکا چاپ کرده است و جدیدترین مقاله، مقاله کالین ترنر، ویراستار کتاب است که در سال ۲۰۰۶ برای همین مجموعه نگاشته است.^۱

۳. دائرةالمعارف نویسی^۲

یکی از عرصه‌های مطالعات شیعی در غرب، تدوین دائرةالمعارف اسلام است که در آن می‌توان مطالعات شیعی نیز یافت. پیشینه تدوین دایرةالمعارف‌های کوچک و بزرگ اسلامی در زبان انگلیسی به اندکی بیش از صد سال می‌رسد. نخستین مجموعه دایرةالمعارفی از دانستنی‌های اسلامی در زبان انگلیسی، «فرهنگ اسلام» است که در سال ۱۸۸۵م/۱۳۰۳ق، توسط تامس پاتریک هیوز، کشیش، شرق‌شناس و اسلام‌شناس انگلیسی - آمریکایی تبار در هندوستان فراهم آمده است. به دنبال آن، «دایرةالمعارف اسلام»^۳ بود که گام‌های آغازین آن از اواخر قرن نوزدهم میلادی برداشته شد. در سال ۱۸۹۵م دانشگاه «لیدن» هلند که در قرون جدید همواره از مراکز برجسته مطالعات اسلامی و شرقی بوده، با همکاری اتحادیه بین‌المللی آکادمی‌ها و نیز آکادمی سلطنتی هلند، برنامه‌هایی را برای تدوین هم‌زمان و توأمان سه نشر یکسان انگلیسی و فرانسه و آلمانی از یک دایرةالمعارف جدی و مفصل اسلام آغاز کرد. چاپ انگلیسی آن که حاصل و چکیده بیش از دو قرن تحقیق و مطالعات اسلامی بوده، در فاصله سال‌های ۱۹۱۳-۱۹۳۸م، در چهار جلد منتشر شد. این دائرةالمعارف با مقالات خاورشناسان بزرگی تدوین شده که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: آرنولد، بارتولد، بروکلیمان، کارادوو، گلدزپهر، گیب، لوی پرونسال، مرگلیو، ماسینیون، مینورسکی، نیکلسون، هوار، ونسینک، ویکنز، ویلفرد مادلونگ، موننگمری

^۱. خندقی، حسین، «شیعه در مجموعه مطالعات اسلامی راتلیج».

^۲. برگرفته از مقاله: اسعدی، مرتضی، «دائرةالمعارف‌های اسلامی در زبان انگلیسی»، مجله کیهان فرهنگی، خرداد و

تیر ۱۳۷۵.

^۳. The Encyclopedia of Islam.

وات، هاینس هالم، فرهاد دفتری، اتان کلبگر، سعید امیر ارجمند، آلبرت حورانی، اندرو نیومن، حامد الگار و دیوید پینولت، فؤاد کوپری زاده از ترکیه، محمد شنب از الجزایر و هدایت حسین از هند. چاپ دوم این مجموعه، همراه با اصلاحات زیادی در سال ۱۹۵۰م زیر نظر یوزف شاخت، لوی پروونسال، کرامرز، و گیب آغاز شد و نخستین مجموعه آن در سال ۱۹۵۴م منتشر شد. جدیدترین فرهنگ‌ها و دایرةالمعارف‌های اسلامی در زبان انگلیسی عبارت‌اند از:^۱

الف. دایرةالمعارف موجز اسلام:

یکی دیگر از دایرةالمعارف‌های اسلامی به زبان انگلیسی در یک جلد است که در سال ۱۹۸۹م در لندن انتشار یافته است. این اثر - که نباید با «دایرةالمعارف ملخص اسلام» (چاپ لیدن) اشتباه شود - حاصل اهتمام یک مسلمان سنی غربی به نام «سیریل گلاسه» است که با حمایت عربستان سعودی البته به صورت غیرتخصصی و فقط برای عموم مردم غیرمسلمان برای آشنایی با واقعیت‌های اسلام نوشته شده است که خالی از اشتباه نیست.

ب. فرهنگ عمومی اسلام:^۲

نوشته ایان ریچارد نتون،^۳ که در سال ۱۹۹۲م / ۱۳۷۱ش در لندن توسط مؤسسه انتشاراتی «کرزون» چاپ و منتشر شده و در آن، اطلاعات اندکی درباره دستیاب‌ترین مفاهیم و اعلام و موضوعات اسلامی، همچون: نام سور قرآنی، برجسته‌ترین چهره‌های تاریخ اسلام و اعلام قرآن، مهم‌ترین حوادث تاریخ اسلام و نظایر آن، هر کدام در چند سطر و به گسترده‌ترین شکل که برای عموم مراجعه‌کنندگان مفهوم و قابل استفاده باشد، ارائه شده است.

ج. فرهنگ کوتاه شده اسلام:^۴

توسط فن دانزل،^۵ از ویراستاران چاپ دوم دایرةالمعارف اسلام «لیدن» در یک جلد از طریق تلخیص مدخل‌ها و مقالات و مطالب دایرةالمعارف اسلام چاپ دوم «لیدن» و نیز دایرةالمعارف چاپ اول لیدن با هدف تأمین نیازهای فوری و سریع دانشجویان و پژوهندگان مبتدی تر خارجی فراهم آورده شد و در سال ۱۹۹۴م / ۱۳۷۳ش توسط انتشارات «بریل لیدن» چاپ و منتشر شده

^۱. اسعدی، مرتضی، «دایرةالمعارف‌های اسلامی در زبان انگلیسی»، مجله کیهان فرهنگی، خرداد و تیر ۱۳۷۵.

^۲. A Popular Dictionary of Islam.

^۳. R Netton lan.

^۴. Reference desk Islam.

^۵. Van donzel.

است. افست این اثر در ایران توسط نشر «آرایه» ارائه گردید.

د. دائرةالمعارف جهان اسلام در دوران جدید آکسفورد:^۱

به ویراستاری جان اسپوزیتو که اثر بسیار قابل توجه‌تری در چهار جلد قطع رحلی دو ستونی است و در سال ۱۹۹۵م/ ۱۳۷۴ش از سوی دانشگاه آکسفورد چاپ و منتشر شده است. با وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹م که نقطه عطفی در مطالعه اسلام و کشورهای اسلامی بود، و ضعف و کم‌اطلاعی غربیان را نسبت به درک اسلام در جوامع اسلامی به رخ آنان کشید، نیاز به چنین مرجعی و فقدان آن بیش‌ازپیش احساس گردید. هدف اصلی پدیدآورندگان این دائرةالمعارف، تبیین جایگاه و اهمیت اسلام در سیاست، فرهنگ و اقتصاد کشورهای اسلامی بوده است. سه ویژگی این دائرةالمعارف اینک: ۱. ناظر به دوران جدید، از پایان قرن هجدهم میلادی تا عصر حاضر است؛ ۲. این اثر کاملاً به روش علوم اجتماعی متکی است و در مقالات آن علمی چون جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی با دین و تاریخ و ادبیات ترکیب شده‌اند تا واقعیت‌های تغییر یافته در زندگی مسلمانان را نشان دهد؛ ۳. رویکردی مبنایی به واقعیت‌های عملی جهان اسلام دارد و با اتکا بر مطالعات تطبیقی، گزارشی از عقاید و اعمال پیچیده و متنوع مسلمانان را عرضه می‌کند. این مجموعه، شامل ۷۵۰ مقاله است که به منظور جامعیت در تمامی جنبه‌های حیات اجتماعی و دینی مسلمانان، در پنج مقوله تنظیم شده است: اندیشه و اعمال اسلامی؛ اسلام و سیاست؛ جوامع و اجتماعات مسلمانان؛ اسلام و اجتماع؛ و مطالعات اسلامی.^۲ این دائرةالمعارف در سال ۱۳۷۵ش جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران را دریافت نموده است.

ه. مسلمانان عرب نیز از سال‌های دهه ۱۹۶۰م اقداماتی را در زمینه انتشار دایرةالمعارف‌ها یا دانشنامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌هایی درباره اسلام به زبان انگلیسی صورت داده‌اند. از پیشگامان این دسته از مسلمانان، «حسن الامین» دانشمند شیعه لبنانی و فرزند علامه سیدمحسن امین عاملی صاحب «اعیان الشیعه» است که از سال ۱۹۶۸م/ ۱۳۴۷ش به نشر ترجمه‌ای انگلیسی از مجموعه «دایرةالمعارف الاسلامیه الشیعیه» خود اهتمام نمود. این دایرةالمعارف با وجود برخورداری از مقالات و مطالب بسیار سودمند و محققانه، اما از آنجا که بسیار غیرروشنمندان، تدوین یافت،

^۱. The oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World.

^۲. برای مطالعه بیشتر، ر.ک: مهرداد عباسی و سیدعلی آقایی، «مقالات قرآنی دائرةالمعارف آکسفورد»، کتاب ماه دین، تیر ۱۳۸۱، شماره ۸۱.

ترجمه انگلیسی آن مورد استقبال چندانی واقع نشد.

نتیجه

اهتمام به مطالعات پیرامون شیعه در غرب انگلیسی‌زبان از اوایل قرن بیستم آغاز شده و تحولات و دگرگونی‌هایی به همراه داشت. این تحولات در دهه‌های اخیر به گونه‌های مختلف رخ نموده است. گسترش فعالیت علمی گروه‌های اسلام‌شناسی و شیعه‌پژوهی دانشگاه‌ها، تنوع موضوعات و انجام مطالعات میان‌رشته‌ای، تأسیس مراکز و مؤسسات شیعه‌پژوهی، شکل‌گیری ناشران اسلامی و شیعی، انتشار کتاب‌های متعدد شیعی، تدوین دائرةالمعارف‌های اسلامی با موضوعات و مدخل‌های شیعی از نمونه‌های دگرگونی مطالعات شیعی در غرب انگلیسی‌زبان به شمار می‌آیند.

منابع

- احمدوند، عباس، گذری بر مطالعات شیعی در غرب (مقالات و بررسی‌ها)، دفتر ۳، تابستان ۱۳۷۷.
- اسعدی، مرتضی، «دائرةالمعارف‌های اسلامی در زبان انگلیسی»، مجله کیهان فرهنگی، خرداد و تیر ۱۳۷۵.
- الویری، محسن، مجموعه مقالات همایش تشیع و مستشرقان (سخنرانی‌ها و میزگردها)، قم: خاکریز، اول، ۱۳۸۸.
- جان احمدی، فاطمه، شرق‌شناسی یهودی و سیطره آن بر مطالعات اسلامی در غرب؛ مجموعه مقالات همایش تشیع و مستشرقان (دیدگاه‌ها در باره خاورشناسان)، قم: خاکریز، اول، ۱۳۸۸.
- حسینی، غلام‌احیاء، شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی‌زبان (۱۹۵۰-۲۰۰۶م)، قم: مؤسسه شیعه‌شناسی، اول، ۱۳۸۷.
- ، ویژگی‌های مطالعات شیعی در غرب انگلیسی‌زبان؛ مجموعه مقالات همایش تشیع و مستشرقان (دیدگاه‌ها در باره خاورشناسان)، قم: خاکریز، اول، ۱۳۸۸.
- خندقی، حسین، «شیعه در مجموعه مطالعات اسلامی راتلج».
- رحمتی، محمدکاظم، «انقلاب اسلامی و مسأله فلسطین: نکاتی در باره مطالعات اسلامی در فلسطین اشغالی (۲): شیعه‌شناسی در فلسطین اشغالی»، مجله پانزده خرداد، شماره ۱۴، زمستان ۱۳۸۶.
- زمانی، محمدحسن، شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی غربیان (تاریخچه، اهداف، مکاتب و گستره فعالیت مستشرقان)، قم: مؤسسه بوستان کتاب، اول، ۱۳۸۵.
- طباطبایی، محمدحسین، شیعه در اسلام، با مقدمه سیدحسین نصر، قم: بوستان کتاب، اول، ۱۳۸۶.
- عباسی، مهرداد و سیدعلی آقایی، «مقالات قرآنی دائرةالمعارف آکسفورد»، کتاب ماه دین، شماره ۸۱، تیر ۱۳۸۱.
- محقق، مهدی، «شیعه در حدیث دیگران»، تهران: دائرةالمعارف تشیع بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۲.
- نصر، سیدحسین، «گزارشی از اولین مجمع علمی درباره شیعه در مغرب زمین»، مجله معارف اسلامی، شماره ۶، تیر ۱۳۴۷.
- هالم، هاینس، تشیع، ترجمه محمدتقی اکبری، قم: نشر ادیان، ۱۳۸۴.
- The Shia Imami Ismaili Tariqah and Religious Education Board//
www.cess.muohio.edu/2009.
- Sunni-Shia Conflict in Bukhara in 1910: A Tatar Perspective/CESS
4th Annual Conference- www.cess.muohio.edu/2003.
- The Dawn of 'New' Najaf: Modernity vs. Traditional
Leadership/8/February/2012.
- The Hawza of Najaf in the Early 20th Century// 13/January/2012.
- The Encyclopedia of Islam.
- The oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World.